

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ В ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ ХХІ ст.

Інтерес до мовної організації засобів масової інформації в останні роки значно зріс, оскільки саме вони стають зараз вагомим фактором впливу на вироблення мовного стандарту. Дослідники констатують, що «основний обсяг використання мови сьогодні припадає на сферу масової комунікації» [3, с. 3]. З цього приводу С. Я. Єрмоленко зазначає: «У літературному стандарті кодифікується та чи та форма слововживання на основі соціально-культурних критеріїв. Одним із головних критеріїв кодифікації донедавна вважався критерій авторитетності майстра слова – письменника. Однак за сучасних умов активні процеси слововживання, вибору форми наголошування тощо найбільшою мірою визначаються мовною практикою ЗМІ. Останні здійснюють найвідчутніший вплив на вироблення узвичаєного мовного стандарту, вони формують і певні мовні смаки, моду на слововживання» [2, с. 7–8]. Мовознавці зосереджують увагу на проблемах динаміки лексики та словотвірних процесів у мові української періодики кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. [4; 5; 6 та ін.]. Синтаксис мови українських газет досліджено меншою мірою. Комплексному вивченню синтаксичних одиниць у мові української преси початку ХХІ ст. присвячено дисертацію І. Я. Завальнюк [3], у якій вона певною мірою торкається і проблеми складнопідрядних речень у газетних текстах, але концентрує основну увагу на їхній стилістичній та комунікативно-прагматичній специфіці.

Мета і завдання цієї статті – дослідити формально-граматичні та семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних речень у газетних текстах.

Основне призначення газет – не тільки інформувати читачів про суспільно-політичне життя, але й формувати громадську думку. У зв'язку з цим для газетної мови характерними є економія мовних засобів, стис-

лість викладу, з одного боку, та інформативне навантаження й вираження почуттєвості, експресії, з іншого боку. За спостереженнями І. Я. Завальнюк, «перебудова синтаксичного ладу мови української преси початку ХХІ ст. виражена в процесах активізації синтаксичних одиниць, інтонаційно-семантичного розчленування цілісних повідомлень, використанні іманентних сполучних засобів у складних реченнях, що істотно впливає на комунікативну ефективність повідомлень, увиразнюючи їхню впливову потужність як основну ознаку медійних жанрів» [3, с. 4].

Складнопідрядні речення є досить уживаними в газетних текстах, але активність використання різних їхніх формально-граматичних і семантико-синтаксичних типів неоднакова.

Найуживанішими в українській пресі названого періоду є складнопідрядні речення з підрядними валентно не зумовленими присубстантивними частинами атрибутивної семантики (нову типологію складних речень сучасної української мови подано в праці [7]). Так само, як і в інших стилях сучасної української літературної мови, основним засобом поєднання предикативних частин у цих реченнях постає відносний займенниковий прикметник *який* у різних відмінкових формах: *Теперішній Музей розташований в будинку, зведеному в 1863–1864 роках кравцем Лукасом Глокнером, який приїхав до Америки з Німеччини* («День», 30.11.2011); *Але найбільше шкоди спричинило дерево, яке впало на три автомобілі, припарковані на Хрещатику* («Україна молода», 30.11.2011); *Зокрема, саме «День» надав трибуну визначному вченому світового рівня, зусиллями якого почалася ліквідація плями плям...* («День», 30.11.2011); *Усе це – відкриті питання, над якими міркуватиме ще не одне покоління оперних режисерів* («День», 30.11.2011). Значно рідше в газетних текстах трапляються складнопідрядні речення зі сполучним словом *котрий*: *Але 17 листопада 2011 року на засіданні Вінницької міської ради було ухвалено рішення провести в соціальних мережах громадське обговорення щодо визначення місця для спорудження пам'ятника Кобзареві, котре триватиме до 1 лютого 2012 року* («День», 30.11.2011); *Цьогорічні випускники шкіл, котрі прагнуть продовжити навчання у вишах, уже замислюються: який з них обрати?* («Сільські вісті», 21.01.2011); *Заради цього театр залучив до співпраці відомого українського дизайнера Анжели Лисицю, котра пошила дві колекції костюмів* («День», 30.11.2011). Сполучні слова *який*, *котрий* виражають узагальнене поняття атрибутивності, тому приєднують підрядні частини до опорних іменників будь-якої семантики. Водночас вони беруть участь в організації внутрішньої формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури підрядної частини. Відмінкова фор-

ма цих займенникових слів зумовлена їхньою синтаксичною роллю в підрядній частині, а рід та число – опорним іменником, оскільки, виступаючи в підрядній частині заступниками опорних іменників, вони відтворюють у прономіналізованій формі відповідні категорії іменників. Малопродуктивними в сучасній українській пресі постають конструкції зі сполучним словом *чий*, яке зазнає обмежень із боку семантики означуваного іменника головної частини: опорним словом може бути тільки іменник із особовим значенням: *Герой фільму – 16-річний юнак, чия свідомість живе у двох світах – ідеальному, романтичному та реаліях позаминулого століття* («Україна молода», 10.10.2007); *...Олексій Пальчиков, чюю вокальну майстерність було відзначено на багатьох міжнародних конкурсах, – рідний брат Віталія, молодший на чотири роки...* («День», 30.11.2011). Уживаними в газетах є також складнопідрядні речення розгляданого типу, предикативні частини яких поєднані сполучним словом *що*, котре ні семантично, ні стилістично не відрізняється від сполучного слова *який*, але пов'язане з іменником головної частини дуже загально, оскільки не відтворює його граматичних значень роду та числа і може мати тільки дві форми – називного або знахідного відмінка: *А ось тут перед тобою – кришталева вода з домашньої криниці, як та краплинка росинки в саду, що віддзеркалює цілий світ* («День», 30.11.2011); *...квитки продаються на екскурсії, що проводяться в певний час працівниками музею* («День», 30.11.2011); *Щороку захід, що триває лише день, відвідує кілька тисяч людей* («День», 30.11.2011). Проте зауважимо, що порівняно з художніми текстами, де складнопідрядні речення зі сполучним словом *що* за частотою вживання майже не поступаються конструкціям зі сполучним словом *який*, у газетних текстах частотність їхнього використання значно нижча від речень із прономінативом *який*. Крім того, зафіксовано специфічні конструкції, у яких підрядна валентно не зумовлена присубстантивна частина, приєднана сполучним словом *що*, є неповною. Такі побудови властиві інформаційним жанрам різних форматів, підрядні частини в них зазвичай указують на ознаку предмета за місцем його розташування: *Традиційні різдвяні зустрічі у римо-католицькому храмі святого Миколая, що в Чернівцях, цього року відбулися тричі* («Вінниччина», 23.01.2007).

Уживають у газетних текстах складнопідрядні речення розгляданого типу і зі сполучними словами *коли*, *де*, що транспоновані у сферу атрибутивних відношень відповідно зі сфер часових і просторових семантико-синтаксичних відношень. За таких умов вони втрачають здатність передавати просторові та часові відношення між предикативними частинами, проте в підрядній частині акцентують значення неконкре-

тизованого часу й простору: *Все це відбувається в умовах, коли суть справи зрозуміла майже всім громадянам...* («День», 30.11.2011); *2012-го будемо відзначати подвійний ювілей Миколи Віталійовича – 170 років від дня народження Лисенка та 100 років від дня, коли він пішов із життя* («День», 30.11.2011); *Склад гірськолижного клубу «Ай-Петрі», де зберігалися снігоходи, спалахнув позаминулої ночі* («Україна молода», 30.11.2011); *Ось і у селі Кірове Токмацького району, де розквітав відомий на всю Україну державний племзавод імені Кірова, звели п'ятнадцять двоповерхівок* (Запорізька правда, 7.04.2009). Зазвичай сполучне слово коли буває в складнопідрядних реченнях із опорними іменниками темпоральної та умовної семантики (рік, місяць, день, час, хвилинка, момент, умова та ін.), а сполучне слово де – в конструкціях із іменниками просторового значення, що позначають назви географічних та адміністративних об'єктів, приміщень тощо. Зрідка ці сполучні засоби можливі і при інших іменниках: *Винайдена музикантом складна техніка, коли звук виникає за допомогою легких ударів по струнах гітари, в поєднанні з традиційним виконанням принесла Ізмайлову славу на європейській джазовій сцені* («День», 30.11.2011); *Намагання відмовитися від «адміністративного тиску» на користь «вільного ринку» призвело до абсурдної ситуації, коли держава не заборгувала ні копійки, але все одно мусить цей борг виплачувати* («Україна молода», 10.10.2007). Складнопідрядні речення з підрядними валентно не зумовленими присубстантивними підрядними частинами атрибутивної семантики, що приєднані сполучниками *що, аби, щоб*, у газетних текстах трапляються спорадично: *Настав час, аби нарешті з'явився Він* («Україна молода», 24.03.2006).

Досить продуктивними в газетах постають типові для всіх стилів складнопідрядні речення з підрядними припреди́катними частинами валентного характеру, що мають об'єктну семантику. Центральним елементом структури таких речень є опорні преди́катні слова (власне-дієслова, фразеологічні сполуки, дієприкметники, дієприслівники, преди́кативи, девербативні іменники), здатні своєю семантико-синтаксичною валентністю відкривати правобічну об'єктну позицію: *У цілому я думаю, що протягом певного часу провідні країни світу вдаватимуться до випробування інструментів антикризової політики...* («Сільські вісті», 6.01.2011); *Дехто вважає, що місяця цілком достатньо. Інші наполягають, що 12 тижнів – ось потрібний час!* («Україна молода», 30.11.2011); *У той час нікому й на думку не могло спасти, що через одинадцять років розгляд кримінальної справи буде незавершений* («День», 30.11.2011); *Випускники часто не поінформовані, що, обираючи ви-*

щий навчальний заклад, потрібно на власні очі пересвідчитися в самому виші...» («Сільські вісті», 21.01.2011); *Відомо, що у кухнях багатьох народів світу є якась особлива різдвяна випічка...* («Україна молода», 30.11.2011). Основним засобом зв'язку преди́кативних частин в таких реченнях постає асемантичний сполучник *що*. Речення з цим сполучником є типовими для газетних текстів. Конструкції з іншими сполучниками вживані набагато рідше: *Дуже хотілося б, аби нас підтримала київська мерія* («День», 30.11.2011); *Світові треба, аби хтось на Землі зачаровано дивився на небо* («Україна молода», 7.06.2006); *Вихователька сліdkує, щоб діти не переохолоджувалися* («Запорізька правда», 7.04.2009); *За останні десять років я не чув, щоб їх виконували* («День», 30.11.2011); *Можна лише здогадуватися, чи розв'язав Альфред свої проблеми в Парижі...* («День», 30.11.2011). Семантичним центром складнопідрядних речень з підрядними припреди́катними частинами валентного характеру, що приєднані до головної частини сполучниками, є пропозиція підрядної частини, головна ж частина експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції, вираженої підрядною частиною, тобто в таких реченнях реалізована модусно-диктумна співвіднесеність преди́кативних частин. Крім сполучників, засобом вираження підрядного зв'язку з аналізованих реченнях можуть бути і сполучні слова: *Скільки вогнеборцям знадобилося часу... прес-служба місцевого Головного управління МНС не повідомила* («Україна молода», 30.11.2011); *...майстер знає, для чого живе...* («День», 30.11.2011). Цей факт впливає на семантичну структуру названих речень: опорні дієслова в них не зазнають модальної модифікації, як у реченнях зі сполучниками, і позначають процес перебігу мовлення, мислення, сприймання тощо [1, с. 265], тому в таких конструкціях реалізована диктумно-диктумна співвіднесеність. Трапляються в газетних текстах також безсполучникові складнопідрядні речення розгляданого типу: *Метеорологи запевняють: надалі цього циклону боятися не варто...* («Україна молода», 30.11.2011).

Досить уживаними в газетних текстах є катафоричні складнопідрядні речення симетричної та асиметричної структури. Зазначимо, що продуктивнішими є конструкції асиметричної структури, формовані співвідносним словом у головній частині та сполучником чи сполучним словом у підрядній. Вони бувають двох типів: 1) із прономінативами з означальною, темпоральною, причиновою, цільовою семантикою в ролі опорних слів у головній частині та сполучниками в підрядній. Ці складнопідрядні речення в пресі трапляються рідко: *Таке відчуття, що, долаючи море, не вдалося задовольнити гостру спрагу* («День», 30.11.2011); *До речі, кримський клімат і умови цієї природної приморської оази на-*

стількі благодатні для рослин, що гігантами тут нерідко виростають і плодіві дерева («Сільські вісті», 28.12.2010); 2) із нівельованим в семантичному плані співвідносним займенниковим словом *те* у різних відмінкових формах та сполучником або сполучним словом у підрядній частині. Такі структури в газетах репрезентовані ширше, підрядні частини в них передають різну семантику, найчастіше об'єкту: *...це не музей побуту, не колекція антикваріату, а ретельна реконструкція того, як жили конкретні люди з конкретними долями...* («День», 30.11.2011); *Поява таких музеїв саме й стане чіткою ознакою того, що в Україні дійсно щось змінюється* («День», 30.11.2011); *Останнім часом багато сперечаються про те, чи потрібна взагалі режисюра в опері?* («День», 30.11.2011); *причинову: Аріозо Жоржа Жермона таке безсиле та багате на часті паузи тому, що під час бесіди з Віолеттою в нього трапляється серцевий напад* («День», 30.11.2011); *Просинаєшся вночі через те, що тебе осіяло...* («День», 30.11.2011); *Інколи буває важко заснути через те, що опера звучить у голові...* («День», 30.11.2011); *рідше предикатну: Значення «Дня» і роботи Джеймса Мейса саме в тому, що зусиллями професора і газети було... прорвано інформаційну блокаду...* («День», 30.11.2011); *цільову ...чи добув грошей для того, щоб влаштувати особисте щастя з Віолеттою* («День», 30.11.2011); *Жоден партійний лідер під страхом політичної смерті не зізнається вам, що веде свою силу на вибори заради того, аби відтягнути голоси у когось із основних претендентів на перемогу...* («Україна молода», 10.10.2007); *допустову: Попри те, що суми штрафів за незаконне вирубування звичайних і особливо цінних порід рік у рік зростають, винищувачів дерев і кущів, занесених до Червоної книги, не меншає* («Сільські вісті», 28.12.2010).

Конструкції симетричної структури постають на основі поєднання співвідносних слів у головній частині та сполучних слів у підрядній частині. Такі речення в газетних текстах репрезентовані кількома семантичними різновидами: 1) із загальним субстанційним значенням, виразником якого зазвичай є опорний субстантивований займенниковий прикметник *той* із особовою, предметною або подієвою (пропозиційною) семантикою, спорадично у ролі співвідносного слова можливі субстантивовані прикметники *єдиний, перший, останній* тощо, які набувають такого самого значення: *З цієї книги для тих, хто знає Едуарда Марковича, ще чіткіше проявиться масштаб його творчого й особистісного єства* («День», 30.11.2011). *Перше, що спало на думку, – перенести дію на сто років уперед* («День», 30.11.2011); 2) із загальним

атрибутивним значенням, що поділяються на конкретніші різновиди з означально-якісною, означально-кількісною та семантикою способу дії. Із-поміж них у пресі трапляються здебільшого конструкції з означально-якісною та означально-кількісною семантикою. Перші формовані переважно співвідносними означальними займенниковими прикметниками *той, такий* і сполучними словами *який, що*: *Ось це цікаво: вибирати один варіант з його ж версій, той, що ближче тобі* («День», 30.11.2011); *Швидше за все, формат нового видання буде аналогічний тому, який робили до цього* («Україна молода», 10.10.2007). На вибір сполучного засобу може впливати іменник, пов'язаний зі співвідносним опорним прономінативом: *За словами Єльяшкевича, наслідки цієї справи будуть відчуватися ще довгі роки, до того часу, «поки винуватець у створенні системи державного тероризму в країні не буде покарано»* («День», 30.11.2011). Другі постають на основі корелятивної пари *стількі – скільки*: *Вони платитимуть за електроенергію стількі ж, скільки платили до цього* («Запорізька правда», 15.01.2011); 3) із загальним адвербіальним значенням, які так само поділяються на темпоральні та просторові. У газетних текстах представлені переважно перші з опорним співвідносним словом *тоді* і сполучним словом *коли*: *Перший етап кризи почався тоді, коли виникли проблеми на ринку нерухомості в частині фінансових інструментів...* («Сільські вісті», 6.01.2011); *Виставу зазвичай вигадаю тоді, коли гуляю на вулиці з дитиною* («День», 30.11.2011).

Складнопідрядні речення із приреченневими підрядними частинами використовують у пресі дещо рідше і не всіх семантичних різновидів. Найчастіше з-поміж них використовують причинові, у яких підрядна частина: 1) позначає пряму причину, що детермінує ситуацію головної частини: *Спочатку Анжелі було непросто, тому що в театральних костюмах має бути зручно співати хоч сидячи, хоч лежачи...* («День», 30.11.2011); *Можна вигадати те, що хтось до тебе вже сто разів вигадав, бо режисерських рішень за півтора століття назбиралося безліч* («День», 30.11.2011); *...завдяки тому, що в Польщі збереглися документи, їй вдалося багато що з'ясувати* («Україна молода», 3.03.2006); *...у зв'язку з тим, що Чехія оголосила війну контрабандним відходам, деякі закордонні підприємці вже вигадали новий спосіб ввозити на територію Чехії небезпечні відходи практично без «жодного ризику»* («Україна молода», 18.04.2006); *Сьогодні ця інша лінія небезпечна, тим що звужує можливості Руху...* («Українське слово», 19–25.12.2002). На противагу художньому стилю, де основним засобом поєднання предикативних частин у складнопідрядних реченнях причинової семантики постає спо-

лучник бо, у газетных текстах пераважаюць конструкцыі зі складенымі дыферэнцыраванымі сполучнікамі *завдякі таму, што; у зв'язку з тым, што; унаслідок того, што; 2)* подае абгрунтування, підставу, мотивацію виникнення ситуації головної частини або застереження щодо небажаної ситуації: *В цілому ряді країн ситуація практично не змінилася, оскільки була стабільно складною* («Сільські вісті», 6.01.2011); *Критики навіть називали фільм «Концерт Висоцького», адже за сценарієм Володимир Семенович повинен був заспівати 11 пісень зі свого репертуару* («День», 30.11.2011); *...про остаточні висновки говорити ще зарано, позаяк невідомо, чи був вовк інфікованим* («Україна молода», 17.12.2002); *Але оскільки останнім часом почастишали випадки використання дерева та виробів з нього для приховування контрабанди, вантажівку направили на поглиблений огляд* (Запорізька правда, 7.04.2009); *У Вербний тиждень, за народним віруванням, не можна сіяти конопель і городи, бо «будуть ликувати, як верба»* (Запорізька правда, 11.04.2009). Крім причинових, зафіксовані також умовні: *...вони, якщо треба, вирушають на війну* («День», 30.11.2011); *Тож якщо швидко та ефективно не залагодити проблему державних фінансів, то ситуація типу грецької у найгіршому варіанті може повторитися у нас* («Сільські вісті», 6.01.2011); *...якщо вже матеріал вивчили солісти, хор і оркестр, то чом би не зробити версію вистави для Києва* («День», 30.11.2011); *Якби мене кинула дівчина, нічого не пояснивши, я б напевне побіг з'ясовувати, що сталося* («День», 30.11.2011); *часові: ...коли тепло, попитом користуються верблуди й коні...* («Україна молода», 30.11.2011); *...ви можете випробовувати свою терплячість, допоки стане снаги* («Україна молода», 30.11.2011); *цільові: ...студенти мусили в авральному темпі переводитися «хоч кудись», щоби роки оплаченого навчання не звелися на марне* («Сільські вісті», 21.01.2011); *Щоб виявити таких сумісників-«ударників», органи управління освіти взялися за створення бази даних працівників вишів* («Сільські вісті», 21.01.2011); *Тоді починаю слухати яку-небудь нісенітницю, щоб відключитися...* («День», 30.11.2011) та допустові складнопідрядні речення: *Хоч «Ярославна» – не туристична організація, ми вже показали Київ багатьом тулузцям* («День», 30.11.2011).

Інші типи складнопідрядних речень уживані в газетних текстах значно рідше. Із-поміж них нам трапилися конструкції з опосередкованими підрядними частинами темпоральної семантики: *Також варто не полінуватися і вже зараз, коли днів «відкритих дверей» у виші ще немає, відвідати заклад, який зацікавив* («Сільські вісті», 21.01.2011); *І тепер, коли я уже достеменно знаю, що на мене чекає, немає сил витримувати*

цей неймовірного смаку кекс довші («Україна молода», 30.11.2011) та складнопідрядні приєднувальні речення причинової й темпоральної семантики: *Пориви вітру, які сягали 25–30 метрів за секунду, пошкодили лінії електропередач, внаслідок чого у ніч із 28 на 29 листопада було знеструмлено 160 населених пунктів у 12 областях України...* («Україна молода», 20.11.2011); *...у 2009 році криза сягнула свого піку, після чого почалося поступове відновлення світової економіки...* («Сільські вісті», 6.01.2011); *В неї вийшло чудово, після чого домовилися попрацювати над «Травіатою»* («День», 30.11.2011).

Трапляються в газетах і стилістично марковані, характерні для наукового та публіцистичного стилів, складнопідрядні речення, у яких головна частина є семантично спустошеною і слугує лише для комуникативного увиразнення повідомлюваного: *Ясна річ, що Україна теж перебуває в зоні ризику* («Сільські вісті», 6.01.2011). Такі конструкції з формального боку є складними, а з семантичного – простими.

Отже, газетним текстам початку ХХІ ст. притаманне досить широке коло складнопідрядних речень різних формально-граматичних і семантико-синтаксичних типів. Найуживанішими постають складнопідрядні речення з присубстантивними валентно не зумовленими підрядними частинами атрибутивної семантики, із припрієдкативними валентно зумовленими частинами об'єктної семантики, катафоричні складнопідрядні речення та складнопідрядні речення з приреченневими частинами причинової семантики. Зазвичай у пресі використовують складнопідрядні речення, що мають ознаки, властиві таким самим конструкціям у всіх стилях сучасної української літературної мови, проте поряд із ними вживають і структури з певними специфічними ознаками. Ця стаття відкриває перспективу подальшого дослідження функціонування складнопідрядних речень у засобах масової інформації.

Література

1. Гладров, В. Функциональный анализ сложноподчиненных предложений / Вольфганг Гладров // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : [сб. статей, посвященных юбилею Г. А. Золотовой]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 254–267.
2. Ермоленко, С. Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови / С. Я. Ермоленко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К. : ВЦ «Київ. ун-т», 2001. – Вип. IV. – С. 3–12.
3. Завальнюк, І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст. : структура та прагматистичні функції : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Завальнюк. – К., 2010. – 40 с.

4. Навальна, М. І. Динаміка лексикону украінскай перыодыкі пачатку ХХІ ст. : [монографія] / М. І. Навальна. – К. : Інститут украінскай мовы ; Выдавецкі дзім Дамітра Бураго, 2011. – 328 с.
5. Сербенська, О. Новы тэндэнцыі ў мове сучаснай прэсы / Олександр Сербенська. – К. : Наук. думка, 1998. – 106 с.
6. Стышов, О. А. Украінская лексіка кінца ХХ стагоддзя (на матэрыялі мовы засобів масавай інфармацыі) : [монографія] / О.А. Стышов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
7. Хрысціанінова, Р. О. Складнопадзядні рэчэння ў сучаснай украінскай літаратурнай мове : [монографія] / Р. О. Хрысціанінова. – К. : Інститут украінскай мовы ; Выдавецкі дзім Дамітра Бураго, 2012. – 368 с.